

Оригиналан научни рад

UDK 314.112(497.11)
Original scientific work**Петар Васић****КОЛИКО СОЦИОЛОШКЕ И ЕКОНОМСКЕ ТЕОРИЈЕ МОГУ
ОБЈАСНИТИ ДУГОТРАЈНИ ПАД ФЕРТИЛИТЕТА У СРБИЈИ?***

Извод: У раду су изнете неке од основних претпоставки две водеће социолошке и економске теорије о фертилитету, теорије друге демографске транзиције, и микро-економске теорије фертилитета. Ове две теорије су најчешће представљене као супротстављене, тако да је намера аутора била да на примеру специфичности транзиције фертилитета у Србији, покуша да помири ставове ове две теорије и да допуни неке од формулација у складу са специфичностима транзиционог пута Србије у сфери фертилитета. Претпоставке обе теорије разматране су паралелно колико год је то било могуће, у циљу лакшег међусобног упоређивања. Очигледно је да се неки од теоријских предуслова дуготрајног пада фертилитета у Србији нису испољили, али се транзиција фертилитета ипак догодила, што је управо у центру пајње овог пре свега теоријског рада.

Кључне речи: фертилитет, Србија, микроекономска теорија фертилитета, друга демографска транзиција

Abstract: This paper presents some basic assumptions of two leading sociological and economical theories of fertility, second demographic transition theory, and microeconomic theory of fertility. These two theories are mostly presented as opponent, so author's intent was to reconcile these theories issues regarding specific fertility transition in Serbia. Both theories assumptions were discussed as parallel as possible, for better comparison. It is obvious that some of theoretical prerequisites of long-term fertility decline in Serbia have not emerged, but fertility transition yet happened, and that is an exact issue of this theoretical paper.

Key words: fertility, Serbia, microeconomic theory of fertility, second demographic transition

Многи аутори, како демографи, тако и географи, економисти, социолози и други који се баве популационим питањима, слажу се у једној оцени, а то је да не постоји кохерентан систем знања који би водио ка успостављању свеобухватне демографске теорије. Како је становништво веома комплексан систем на који делује огроман број суштински различитих

* Рад представља резултат истраживања на пројекту 47006, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

фактора, и како процеси који обликују и мењају становништво зависе од још већег броја фактора, које пак креирају готово сви облици људског делања, успостављање свеобухватне теорије становништва чини се још даље. Ипак, може се рећи да постоје огромни напори како би се успоставиле различите теорије, које свака понаособ објашњавају одређене делове популационе динамике. У том смислу, најпре можемо говорити о теоријама које су покушале да објасне природно кретање становништва. Широко распрострањена и опште прихваћена Нотештајнова Теорија демографске транзиције, једна је од ретких која описује и објашњава обе компоненте природног кретања становништва и то скупа, на први поглед дајући заокружену целину у виду објашњења начина промене смртности и рађања. Међутим, многи други аутори (Caldwell J.C., Kirk D. и др.) критикују ову теорију и то на два начина: прво, да није потпуно тачна, и друго, да није теорија, односно да представља уопштавање засновано на искуству европских земаља. Очигледно да се демографи недовољно баве теоријом, тако да већина теорија о становништву уствари јесу економске и социолошке теорије. Демографи су одавно навикли да економисти, као Либенштајн, Бекер, Истерлин и други, пишу популационе теорије користећи своје економске шеме (Мијатовић, Б., 2000).

С обзиром да можемо говорити о доминацији економије и социологије у теоријама о становништву, треба поменути следеће. Очигледно да је неупоредиво лакше говорити о, и објашњавати демографске процесе из угла једне научне области, не придајући значај осталим чиниоцима који утичу на поменуте демографске процесе, јер то омогућава окриље струке. Тако у највећој мери имамо социолошке и економске теорије о становништву. Међутим, нити се популациони процеси могу објаснити социолошким, нити економским, нити било којим ужим системом знања. Демографи се у својим теоријама не могу оградити никаквим префиксом који би их заштитио од могућих критика других струка које се такође баве теоријом о становништву.

Ипак, како економисти могу објашњавати популационе процесе, како социолози могу објашњавати популационе процесе, тако и демографи најпре могу да говоре на ову тему позивајући се на сву комплексност популационих процеса, а сложићемо се да ипак демографи најбоље разумеју суштину, узроке, али и последице популационих процеса. Демографска теорија мора бити широко постављена из претходно поменутих разлога. Међутим, таква ширина претпоставља одређену уопштеност, непрецизност и оставља могућност сувише велике диверзификованости у објашњавању популационих процеса. Било би веома тешко успоставити такав систем у коме би веза узрок-последница имала линеаран ток. Поготову би било тешко постићи такав концепт у коме би промена узрока у једном смеру увек водила ка промени последице у одговарајућем смеру. Читав проблем лежи у чињеници да је, уколико бисмо желели да објаснимо начин утицаја једне групе фактора на одређени демографски процес, готово немогуће изолова-

ти утицај те групе фактора од осталих утицаја. Сваки овакав вид објашњења морао би да се заснива на низу ограничавајућих претпоставки о непромењеном дејству свих осталих фактора, што би представљало огроман недостатак за такву теорију која би се у том случају свела на хипотетички модел, дакле, не би била теорија. Очигледно да у пракси објективна предност демографа у разумевању популационих процеса представља одређену врсту хендикепа, или отежавајуће околности, која пред њих поставља захтев да у својим теоријама буду интердисциплинарни и свеобухватни.

Како је, овако посматрано, успостављање свеобухватне демографске теорије, чак и само у области фертилитета, јако далеко, на овом месту говорићемо о два успешна покушаја да се објасни феномен недовољног рађања, микроекономском и социолошком. “Тривијално је рећи да фертилитет зависи од већег броја детерминаната и да се оне, помало редукционистички, могу груписати у економске и културне, како је то данас модерно. Било би природно интегрисати ове две групе варијабли у један јединствен оквир, односно теорију, али је данашње стање такво да се економска и културолошка објашњења динамике фертилитета често узимају као конкурентска” (Мијатовић, Б., 2000:59). Економски приступ, у виду Бекерове Микроекономске теорије фертилитета, и социолошки приступ, у виду Теорије друге демографске транзиције Ван Де Ка, само су на први поглед у потпуности супротстављени. Уколико се претпоставке и једне и друге теорије “извуку” из своје теоријске апстрактности, и поставе у реалном окружењу и времену, могуће је приближити их и показати да се ове две теорије допуњују и прожимају.

Познато је да на територији Србије (без Косова и Метохије) рађање испод нивоа потребног за просту репродукцију траје већ више од пола века, односно започело је још средином педесетих година прошлог века. За ових више од пола века, друштвено уређење у Србији као окружење у коме се остваривало рађање се више пута мењало. Од “тоталитарног” система са командном економијом, преко социјалистичког и самоуправног система функционисања државе, друштва и привреде, социјализма са тежњом ка социјалдемократији, до демократског друштва и тржишне привреде и на крају у вртлогу светске економске кризе. Међутим, чини се да је све ово време Србија остала друштво доследно чињеници да представља неповољно окружење за рађање. Базирано на овој чињеници, покушаћемо да на примеру Србије покажемо да претпоставке обе ове теорије важе, и не искључују једна другу, без обзира на све промене које су се дешавале у протеклих пола века.

Пре него што наставимо, треба поменути и Истерлинов модел, где он у свом раду “Релативни економски статус и померања у фертилитету у Америци” наводи три основне детерминанте које утичу на ниво фертилитета, а то су: тражња за децом (број деце коју желе родитељи, уз претпоставку да је контрацепција бесплатна), понуда деце (број деце коју би родитељи имали уколико не би свесно ограничавали рађање) и трошкови регулације

фертилитета (субјективни и финансијски). Међутим уз разумне претпоставке да је понуда деце већа од тражње за децом и да су трошкови регулације фертилитета довољно ниски да их је могуће занемарити, овај модел се може свести на Бекеров. Тако да, уколико говоримо о Србији, или другим земљама које карактерише феномен рађања испод потреба простог обнављања генерација, оправдано можемо усвојити претпоставку да је биолошка понуда већа од тражње за децом. Дакле, све промене у нивоу фертилитета можемо приписати променама у тражњи за децом (Мијатовић, Б., 2000).

Задржаћемо се на објашњењу трошкова регулације фертилитета, без обзира што Бекер у свом моделу не даје велики значај овој детерминанти за разлику од Истерлина. Потпуно је јасно да трошкови регулације фертилитета као детерминанта нивоа рађања много већег значаја имају у популацијама које се суочавају са прекомерним рађањем, где овакви трошкови могу стајати као препрека (уз многе друге) на путу ка снижавању фертилитета. Ради бољег разумевања, на овом месту, рећићемо да Ван де Ка у Теорији друге демографске транзиције, објашњавајући кретање фертилитета у европским земљама, апроксимативно наводи 1965. као годину када у ширим размерама (територијално посматрано) долази до пада фертилитета испод потреба просте замене генерација (van de Каа, 1988). Имајући ово у виду, можемо да приметимо да је Србија читаву деценију раније закорачила у процес друге демографске транзиције. Како Ван Де Ка у свом моделу говори о четири помака, где је један од њих помак “од контроле рађања ка жељеном зачећу”, то постаје помало нејасно због чега се Србија десет година раније суочава са феноменом недовољног рађања?

Међутим, уколико у објашњење уведемо појам трошкова регулације фертилитета, може нам бити јасније због чега становништво Србије у овом негативном контексту иде испред становништва развијенијих европских држава. Како у Србији средином 1950их не можемо говорити о помаку од контроле рађања ка жељеном зачећу, већ једино о контроли рађања, долазимо до претпоставке да засигурно ниски трошкови регулације фертилитета морају имати посебно место у објашњењу тако раног пада фертилитета испод потреба просте репродукције у Србији. Становништво Србије ни више од пола века касније не показује значајан помак од контроле рађања ка жељеном зачећу, што потврђује веома низак проценат употребе модерне и ефикасне контрацепције који не прелази 20 процената, већ веома доследно, из генерације у генерацију “са колена на колена”, негује културу абортуса као ултимативног и јединог стопроцентно сигурног вида контроле рађања, што говори једна од највиших стопа абортуса у свету¹. Употреба ефикасне, са-

¹ Оцењује се да је раширеност намерног прекида трудноће у Србији ендемских размера. Процењена стопа укупних абортуса у 2006. износи 2,76 абортуса по жени (Рашевић, М., 2008), што Србију смешта у сам Европске, па и светски врх.

времене контрацепције је ретка код жена у плодним годинама као и код њихових партнера (18,6%) и поред релативне доступности, па и разноврсности средстава (Рашевић, М., 2008). Чак и у последњој деценији 20. века у истраживањима о употреби контрацепције, жене које су прекидале трудноћу се са много већом одбојношћу одређују према употреби модерне контрацепције него према абортусу (Рашевић, М., 1993). Како модерна контрацепција у Србији 1950их углавном није била ни прихваћена ни доступна, док је намерни прекид трудноће и тада био широко доступан и прихваћен, можемо рећи да су трошкови регулације фертилитета били веома ниски. С обзиром да је абортус био (и остао) преовлађујући вид контроле рађања, у социјалистичкој Србији са бесплатном, или готово бесплатном здравственом заштитом и релативно либералним законом о абортусу за то време, и финансијски и субјективни трошкови контроле рађања били су занемарљиво ниски.

Како према претпоставкама Истерлиновог модела трошкови регулације фертилитета могу имати негативан, или нулти утицај на пад фертилитета, а према Бекеру, који их занемарује, могу имати једино нулти ефекат на снижавање фертилитета, можемо рећи да у Србији трошкови регулације фертилитета могу бити и негативни. Можемо да закључимо да је у Србији култура абортуса као вида контроле рађања учинила да, не само да су трошкови регулације фертилитета (и финансијски и субјективни) занемарљиво ниски, већ да се њихово непостојање наметнуло као бенефит у смислу доношења одлуке о броју и времену рађања деце, тако да су деловали у потпуно супротном смеру од онога који обе ове теорије претпостављају, понашајући се као акцелератор пада фертилитета у Србији.

У Бекеровој микроекономској теорији фертилитета, као два основна принципа на основу којих појединци доносе одлуке, истакнути су принцип рационалности и принцип максимизације корисности. Најједноставније објашњење принципа рационалности гласило би да појединац бира оно што за себе препознаје као добро, а не оно што препознаје као лоше. Тако да, уколико рационалност дефинишемо као начин доношења одлуке у коме појединац бира оно што за себе препознаје као добро, а не оно што препознаје као лоше, у највећој мери можемо обухватити огроман број случајева у којима појединци доносе одлуке на основу онога што им се само чини као добро. Пример који не може на најбољи начин бити обухваћен принципом рационалности у сфери доношења одлука, могао би да буде феномен нежељене трудноће, где појединци чак уопште не одлучују о трудноћи, већ бирају одустајање од контрацепције, које препознају као добро у смислу да је једноставније и “природније” него употреба контрацепције. У овом случају нежељена трудноћа се чак не може обухватити економским принципом рационалности и теоријом избора. Међутим како феномен нежељене трудноће представља свакодневицу у свим друштвима и како сама нежељена трудноћа има велики директни и индиректни утицај

на фертилитет појединаца кроз читав спектар могућих последица као што су психичка и физичка траума, стерилитет, измењени став о рађању и потомству (тражња за децом), прекид трудноће, или рађање, то није могуће дати потпуно објашњење фертилитета, а изоставити нежељену трудноћу, без обзира да ли је остварена или неостварена².

Што се тиче принципа максимизације корисности, он гласи да појединац између решења која препознаје као добра, бира оно које му доноси највећу корисност, где појам корисности може представљати сваки вид корисности којој појединац тежи (Slantchev & Zagare, 2010).

Даље, у објашњавању начина доношења одлука о рађању Микроекономска теорија фертилитета долази до појма преференција, односно да различити људи придају различит степен корисности деци. Економисти такве преференције сматрају датим и не улазе у њихово разматрање. Међутим како различити појединци при истим ограничавајућим околностима остварују различит фертилитет, то долазимо до чињенице да управо њихове различите преференције утичу на њихове међусобне разлике у фертилитету. Са друге стране, преференције појединаца према деци се мењају током времена под утицајем различитих ограничавајућих, или олакшавајућих околности. Како смо истакли да се тражња за децом у земљама са недовољним рађањем појављује као ограничавајући фактор фертилитета, и показали да управо преференције могу играти одлучујућу улогу у формирању тражње за децом, то узимање преференција у разматрање, и претпоставка о њиховој датости у статичком моделу фертилитета, чини објашњење механизма одлучивања о фертилитету непотпуним. Било би веома битно објаснити због чега појединци у истим околностима, и са истим ограничењима доносе различите одлуке о фертилитету. Објашњење лежи управо у њиховим преференцијама које уз све остале исте факторе одређују њихову тражњу за децом³. Разумевање начина формирања преференција и њихових промена, доводи нас до потпунијег разумевања и објашњења немогућности остварења тражње за децом.

За објашњење начина доношења одлука о фертилитету веома је битно објаснити начин формирања цене детета. Појединац, узимајући у обзир висину дохотка, ограничавајуће факторе и цену детета, доноси одлуку о броју и времену рођења деце. Према микроекономској теорији фертилитета, на цену детета утичу цене добара и услуга, трошкови подизања детета, неплаћени рад у кући, итд. Међутим, овакав начин објашњења цене детета није довољан да

² Према подацима анкете о фертилитету у Југославији (Fertility and family planning in Yugoslavia) у централној Србији 1971. године је на 64 живорођења долазило чак 100 намерних прекида трудноће.

³ Према резултатима анкете, спроведене 2010, која је обухватила 504 студенткиње друге и четврте године Медицинског, Фармацеутског и Факултета политичких наука Универзитета у Београду просечан жељени број деце је висок (2,56 детета).

бисмо у потпуности разумели утицај цене детета на формирање тражње за децом. Хипотетички, уколико бисмо за пример узели два појединца, или две породице са истом висином дохотка, и претпоставили да желе да у свом домаћинству “произведу децу истог квалитета” (где децу посматрамо као трајно потрошно добро које се производи у домаћинству, и чије одржавање подразумева одређене трошкове), имају исти жељени број деце (тражња за децом), и све то уз исте ограничавајуће факторе (спољне утицаје, цене добара и услуга, државне субвенције усмерене ка деци), опет би било могуће да имају различит остварени фертилитет. Ово је могуће из разлога што би у том случају пар који има веће преференције према деци, уз подједнак жељени број деце, таквим преференцијама утицао на смањење цене детета, управо у сфери субјективних трошкова и неплаћеног рада у кући. На овом примеру видимо да хипотеза, која претпоставља бржи раст цене детета од висине дохотка, није потпуно одржива, односно, Бекер претпоставља смањење преференција ка деци са растом дохотка, где преференције не потиру у довољном степену мерљиве финансијске трошкове подизања детета, што не мора да буде тачно. Уколико фертилитет посматрамо на великим бројевима и представимо га различитим показатељима који се свде на упросечавање, теорија свакако важи, међутим, сама микроекономска теорија фертилитета је осмишљена на нивоу појединца, односно домаћинства и породице, као субјекта који доноси одлуке. У том смислу, постоји велики број случајева које ова теорија не може да објасни.

У Србији, међутим, тражња за децом (жељени број деце) је у сваком случају мања од биолошке понуде, али истовремено и значајно већа од оствареног фертилитета (СУФ у 2010. години 1,41 и жељени број деце 2,56⁴). Долазимо до закључка да је цена детета чинилац који представља ограничење у остваривању жељеног броја деце, дакле тражња за децом у Србији не представља ограничавајући фактор фертилитета, већ постоје друга озбиљна ограничења, у виду цене детета, која не дозвољавају остваривање жељене “потрошње деце”. Очигледно да је реална, мерљива цена детета у Србији веома висока, и да велика тражња за децом није заснована на јаким преференцијама ка деци, већ на општем ставу о пожељности већег броја деце, где долазимо до закључка да за појединца у Србији дете представља одређени вид статусног симбола који обезбеђује социјалну легитимацију у смислу усмеравања ресурса на дете што се препознаје као добро и пожељно. Уколико би велика тражња за децом била заснована на јаким преференцијама, то би утицало на смањење цене детета кроз сферу немерљивих, субјективних трошкова подизања детета, и у том смислу омогућило потпуно остваривање тражње за децом. Једноставно речено, висока

⁴ Податак анкете, спроведене 2010, која је обухватила 504 студенткиње друге и четврте године Медицинског, Фармацеутског и Факултета политичких наука Универзитета у Београду.

тражња за децом у Србији може се приписати погрешним претпоставкама на основу којих се формирају ставови о жељеном броју деце (тражња за децом). Дакле, појединци у Србији имају висок жељени број деце (преко 2) (Рашевић, Седлецки, Топић, 2011), не због високих преференција ка деци, већ због тога што је такав став ствар општег социјалног мишљења које опстаје на високом вредновању традиционалних ставова о породици и репродукцији, који су најчешће само декларативни, а нису ствар личног убеђења.

У времену високе активности жена на тржишту рада потребно је објаснити утицај опортуних трошкова на цену детета. Опортуни трошак представља цену мајчиног времена, односно времена које мајка утроши на подизање детета, где цена њеног времена расте како расту њени приходи, односно представља цену пропуштеног времена на тржишту рада (Becker G.S., Barro R.J., 1986). Поједностављено речено, више кошта подизање детета од стране мајке која зарађује више, него од стране мајке која зарађује мање.

Међутим, проблем се јавља ако оправдано претпоставимо да је мајкама са високим, и мајкама са ниским приходима потребно једнако време за подизање деце. Зашто? Уколико је за подизање и једног и другог детета потребно утрошити исту количину времена онда долазимо до чињенице да утрошено време обе мајке исто утиче на формирање цене детета, јер без обзира на цену утрошеног времена, она представља идентичан удео у приходима обе мајке. На пример уколико прва за 180 сати радног времена заради 60000 динара, а друга за исто толико сати заради 30000 динара, а обе утроше по 120 сати додатног времена на подизање деце, онда ће прву, утрошено време коштати 40000 динара, а другу 20000 динара пропуштене зараде. Међутим, и један, и други износ представљају исти удео у укупним приходима обе мајке (40% потенцијално остварених прихода), тако да, посматрано у релативном односу, опортуни трошак обе мајке идентично утиче на цену детета. На овом примеру можемо да видимо да претпоставка о опортуним трошковима у виду пропуштене зараде мајке не би требало да има утицаја на формирање цене детета и не може да објасни репродуктивно понашање. Оно на шта Бекер скреће пажњу јесте цена добара и услуга које се троше на дете. Претпоставка о бржем расту цене детета од раста висине дохотка много боље објашњава однос цене детета и укупних прихода мајке. Чак и уколико у обзир узмемо опортуне трошкове у виду пропуштене зараде мајке, можемо доћи до потпуно супротног закључка од оног до кога је дошао Бекер. Ако за пример узмемо начин одобравања кредитног задуживања на тржишту капитала, видећемо да је појединцима са високим приходима дозвољен већи степен задуживања у виду вишег удела у укупним приходима, јер и са оним преосталим уделом могу несметано да функционишу, док они са ниским приходима могу да се задуже веома мало у релативном уделу према приходима, јер и са релативно високим уделом преосталих прихода тешко могу да функционишу. У овом смислу, високи приходи би могли да се поја-

ве као фактор који снижава цену детета, а једино цена роба и услуга прибављених ван домаћинства може утицати на повећање цене детета.

Оно што је битно нагласити је да је веома тешко и незахвално “залепити цену на дете” и квантификовати цену подизања детета у виду новчаних јединица. Модел опортуних трошкова може важити у случају потпуно пропуштене зараде у периоду непосредно после порођаја, када жена потпуно одсуствује са тржишта рада и то у државама које не пружају могућност породилског одсуства и накнаде за породилско одсуство⁵. Далеко већи удео у цени коштања детета представља остатак периода подизања детета, чему треба посветити много већу пажњу.

Управо када говоримо о цени детета, треба напоменути неколико чињеница специфичних за Србију (а поготову различитих од оних у САД). Продужено време живљења у родитељској породици и устаљен модел економске неактивности младих који се школују додатно повећавају цену детета у Србији. Са друге стране, у САД имамо фертилитет на нивоу око нивоа потребног за просту репродукцију⁶ и истовремено веома рано економско и стамбено осамостаљивање младих, као и веома распрострањен модел подстицања младих на економску активност током школовања.

Сама природа опортуних трошкова, како их објашњава Бекер, јесте двојака, како у виду пропуштене зараде, тако и у виду пропуштеног времена које се може утрошити на друге активности, односно слободно време (одлазак у позориште, бављење спортом, итд.). Како смо објаснили део који се односи на пропуштену зараду жене, то би требало посветити пажњу другом делу опортуних трошкова који се односе на пропуштено време које је могуће усмерити на друге активности. Очигледно је да у Србији управо овај део опортуних трошкова може играти важну улогу у повећању цене детета у Србији из неколико разлога. Рецимо да пропуштено време на тржишту рада има своју конкретну цену, без обзира да ли је утрошено на подизање детета, или на друге активности у виду квалитетно проведеног слободног времена. Дакле, сама цена пропуштеног времена мерена у новчаној вредности по утрошеном часу времена, је иста у оба случаја. У том случају, би цена времена утрошеног на подизање детета требало да је мања од цене времена утрошеног на друге активности, јер те активности захтевају додатне трошкове (карте за позориште, тренинзи, путовања, часови плеса, итд.), а усмерене су на подизање квалитета сопственог живота. Ако бисмо наставили да све ово меримо новцем, дошли бисмо до закључка да се дале-

⁵ Сједињене Америчке Државе су један такав пример где је жени на располагању свега неколико недеља породилског одсуства, а управо је то окружење у коме је Бекер стварао Микроекономску теорију фертилитета.

⁶ Стопа укупног фертилитета за 2011. годину у САД износила је 2,06, а у Србији за исту годину 1,40. Извор: www.cia.gov/worldfactbook

ко више исплати трошити време на децу него на друге активности. Отуда је у објашњење потребно укључити неке социо-психолошке факторе, а објаснити их кроз појам цене коју представљају за појединце.

Како време утрошено на друге активности, најчешће усмерено на подизање квалитета живљења, само по себи има специфичну вредност за појединца, то бисмо могли рећи да је за појединца вредност времена усмереног на подизање квалитета живљења далеко већа од вредности пропуштене зараде. Тако да појединац самим тим што препознаје далеко већу вредност, на овај начин утрошеног времена, од вредности пропуштене зараде, ставља негативну цену на време утрошено на подизање квалитета живљења. Посматрајући ово време као нешто што за њега представља већу корисност од пропуштене зараде, једино што може утицати на смањење вредности овог времена, јесу реална материјална средства која је потребно уложити у подизање квалитета живљења.

На пример, под претпоставком истог степена и односа индивидуализма и алтруизма, код појединаца чији су приходи ниски и појединаца чији су приходи високи, цена пропуштеног времена на тржишту рада је нижа код оних са ниским приходима, а субјективна вредност времена усмереног на подизање квалитета живљења је иста код оних са ниским приходима као и код оних са високим приходима, али су реални материјални трошкови потребни за подизање квалитетаведеног времена у релативном износу већи за појединца са нижом зарадом из разлога ниже пропуштене зараде. Нпр. цена позоришне карте је конкретна вредност и иста је за све, али представља веће новчано оптерећење за појединца са нижом зарадом. На тај начин цена позоришне карте потиरे негативну цену овог времена и чини је позитивном и неприхватљивом за појединца са ниском зарадом. Тада овај појединац упоређујући цену коштања временаведеног у подизању деце, и цену времена усмереног на друге активности, бира опцију која за њега представља већу корисност. Код појединаца са вишим примањима, реални материјални трошкови подизања квалитетаведеног времена не могу да пониште негативну цену овог времена, те оно представља јасан бенефит и предмет избора.

На овај начин је могуће објаснити разлике у фертилитету између појединаца различитог материјалног статуса. Међутим, теорија би требало да буде применљива на све популације и да може да објасни разлике у фертилитету између различитих популација. Вођени том логиком, требало би да закључимо да, имајући у виду лошији животни стандард становништва у Србији у односу на већину других европских земаља, фертилитет у Србији буде виши него што је то европски просек, међутим није тако, Србија има једну од нижих стопа укупног фертилитета у Европи⁷. Ако се осврнемо на

⁷ Стопа укупног фертилитета за 2009. годину у 27 земаља ЕУ износила је 1,59, а у Србији за исту годину 1,44. Извор: www.eurostat.ec.europa.eu и www.rzs.gov.rs

претходно објашњење, једина логична претпоставка би била да у Србији појединац своје слободно време посматра искључиво као бенефит, а много мање као пропуштену зараду, тако да реални материјални трошкови усмерени на подизање квалитетаведеног времена у највећој мери не потиру негативну цену овог времена, чак ни код појединаца са ниским приходима.

Ако посматрамо цену детета као збир садашњих реалних материјалних трошкова њиховог подизања, субјективних трошкова у виду утрошеног времена и ангажмана родитеља око подизања деце, од чега бисмо одузели потенцијалне будуће трансфере од деце ка родитељима и вредност услуга које деца пружају родитељима, могли бисмо потпуније објаснити и разумети начин одлучивања о потомству. Да се вратимо на пример модерне Србије, реални материјални трошкови подизања детета су високи, субјективни трошкови се препознају, такође, као веома високи, очекивани будући трансфери од деце ка родитељима су минимални и на крају цена дечијих услуга родитељима се још увек препознаје као веома висока, тако да најчешће превазилази збир прве две ставке у калкулацији.

Како смо о прве две ставке, реалној и субјективној цени подизања деце већ говорили, посветићемо се објашњењу треће и четврте ставке у овој рачуници. Трећа ставка, потенцијални будући трансфери од деце ка родитељима су уствари међугенерациски трансфери чији се смер и интензитет током времена мењају. У традиционалним друштвима међугенерациски трансфери током времена (животног циклуса домаћинства) мењају смер, и то од родитеља према деци ка смеру од деце према родитељима. Међутим, у модерном српском друштву овај смер остаје исти током читавог животног циклуса домаћинства, а његов негативни ефекат на одлуку о броју деце се појачава из три разлога. Први разлог јесте продужено детињство младих у Србији и њихово касно напуштање родитељског домаћинства (Бобић, М., Вукелић, Ј., 2011). Други разлог јесте минимално економско активирање младих током школовања, које би потенцијално могло значајно да снизи цену детета (родитељства), односно родитељи у Србији поприлично “штеде” децу, изазивајући на тај начин негативне последице у виду неразвијања осећаја личне одговорности и амбиције која се касније преноси и на њихово сопствено домаћинство. И на крају, трећи разлог представља чињеница да се трансфер од родитеља ка деци најчешће наставља и када деца напусте родитељско домаћинство и заснују сопствене породице. Потврду последњег разлога представља истраживање о потрошњи домаћинстава у Србији (Васић П., 2010), где можемо видети да Теорија животног циклуса потрошње и штедње Франка Модиланија на примеру Србије, у одређеном делу не важи. Уместо у средњем добу, у Србији домаћинства почињу да остварују штедњу тек после 60-те године старости носиоца домаћинства, међутим тај вишак се усмерава ка деци, односно ка њиховом домаћинству, што омогућава да деца троше више него што зарађују, без обзира што је степен њиховог задужива-

ња на тржишту капитала релативно низак (поготову у односу на степен задужења физичких лица у земљама окружења)⁸. Да закључимо, у Србији међугенерациски трансфери теку једносмерно, у смеру од родитеља ка деци и то до краја њиховог живота, вршећи на тај начин јак негативан утицај на одлуку о броју и времену рађања деце, где је мањи број деце реална опција, као и што касније њихово рађање, јер се на тај начин скраћује време током кога ће родитељи вршити трансфере ка деци.

Како је за остварење репродукције потребно двоје, то појединац не доноси одлуку сам, већ у договору са партнером. У оквиру Микроекономске теорије фертилитета, неки од начина доношења одлука о рађању, објашњени су помоћу Теорије игара. Овакав начин доношења одлука подразумева да партнери имају сопствене породичне функције корисности, где оне могу бити директно позитивно повезане, или опонентске. Одлуке се доносе договором, а у циљу обостране користи и задовољства. Јачина преговарачке позиције партнера објашњена је помоћу преломне тачке, која представља (динамички посматрано) тренутак у коме се корисност од битисања у домаћинству и битисања ван домаћинства, изједначавају, односно уколико је корисност битисања ван домаћинства већа, појединац ће се одлучити за развод. Што је један од партнера ближи преломној тачки, то је његова преговарачка позиција јача, односно, већи утицај на доношење одлуке имаће партнер који је ближи преломној тачки (Мијатовић, Б., 2000).

Како је из објективних разлога тражња за децом (жељени број деце) код жене најчешће нижа него код мушкарца, то можемо да закључимо да рађање мањег броја деце претпоставља јаку преговарачку позицију жене у процесу доношења одлуке о фертилитету. Ова тврдња је свакако логична пре свега из разлога евидентне еманципације и побољшања положаја жене у Србији током друге половине 20-ог века. Међутим, шта то конкретно значи, односно који су то фактори који су преговарачку позицију жене учинили јачом? Поменути фактори су утицали на померање преломне тачке и на тај начин повећали опортуне трошкове жениног битисања у домаћинству.

Прихватање развода од стране друштва, локалне заједнице и сродника, као редовне појаве и одсуство осуде развода као социјално неприхватљивог понашања, учинили су да битисање ван домаћинства постане прихватљива опција за жену, а самим тим је и њена преговарачка позиција унутар домаћинства ојачана. Чак и када не постоје економске претпоставке да жена самостално живи, она се може одлучити на развод јер више не постоји сродничка осуда оваквог чина, и она се најчешће враћа у домаћин-

⁸ Просечна задуженост физичких лица (грађана) у Србији је у 2011. години била далеко нижа него задуженост грађана у другим државама региона, као и претходних година. Србија: 818 евра; Хрватска: 3888 евра; Словенија: 3945 евра; Извори: www.deutsche-welle.de и www.glas-javnosti.rs 17.01.2012.

ство својих родитеља. Тако да и без постојања материјалног опортуног трошка битисања у домаћинству, постоји развод као опција што додатно ојачава преговарачку позицију жене. Уколико постоје економске претпоставке за самосталним животом жене, онда је јачина њене преговарачке позиције сасвим очигледна. Низак животни стандард у Србији зараду жене чини неопходном, тако да из објективних разлога запослена жена заузима бољу преговарачку позицију у оквиру домаћинства.

Што се тиче паралеле са Теоријом друге демографске транзиције, већ смо размотрили помак од ”контроле рађања ка жељеном зачећу”⁹. На овом месту више пажње посветићемо помаку “од брака ка кохабитацији”. Основни смисао ове тврдње је да брак као легални оквир хумане репродукције губи свој примат, а његова универзалност опада. Међутим, како Србија припада источно-европском моделу брачности према Хајналовој подели¹⁰, током већег дела друге половине 20-ог века брак је био готово универзалан, и представљао искључиви оквир остваривања репродукције. Са друге стране, кохабитација би требало да представља све алтернативне облике партнерских заједница, међутим, одређена разноликост алтернативних врста партнерских заједница у Србији, најочљивија је код млађих генерација и у највећем броју представља прелазну варијанту на путу ка браку као ултимативном виду партнерског живота (Бобић М., Вукелић Ј., 2011). Једини озбиљан помак у овој сфери који се у Србији дешава, могао би се назвати “од брака ка разводу”. Према резултатима истраживања вредносних ставова парова у Србији Института за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду “Развод постаје широко прихватљив, чак и охрабриван . . . Испитивана популација у великој мери прихвата развод. Постмодеран став, “када пар не може да реши брачне проблеме, најбоље је да се разведе”, прихвата већина испитаника (49,3%), мада се трећина још увек противи разводу као опцији (33,1%).” (Бобић, М., Вукелић, Ј., 2011: 170). Број бракова свакако опада, али није израз суштинског помака од “идеје брака” као животног пута који појединац у Србији бира за себе, већ великог броја ограничења која се на том путу појављују¹¹. Стопа диворцијалитета се у последњих пола

⁹ Другу транзицију оличава масовна употреба перфектне тј. сигурне, ефикасне контрацепције, пилуле, интраутерине спирале и хормонска средства, што не само да омогућава планирање рађања, већ и потпуно елиминисање нежељених трудноћа.

¹⁰ Према Хајналовој подели Европе у односу на просечне године у којима се ступало у брак и у односу на распрострањеност (универзалност) брака, Србија је спадала у источно-европски модел брачности, источно од линије Трст-Санкт Петербург, са ниским годинама ступања у брак и готово сто процентном заступљеношћу брака међу становништвом (Хајнал, Ј., 1965).

¹¹ Тако у Србији, подаци пописа из 2002. године указују на минималну распрострањеност кохабитација, свега 1,7% (Бобић, М., 2006), што је потврђено и у репрезентативном истраживању ИСИ из 2003. (Бобић, М., 2004). Према: Бобић, Вукелић, 2011.

века готово утростручује, док стопа нупцијалитета показује смањење, али у далеко мањем обиму, међутим, појединац у Србији у одређеном тренутку свог живота ипак бира брак као свој пут, али све лакше одустаје од тог пута одлучујући се на развод (Бобић, М., Вукелић, Ј., 2011).

Трећи помак на основу Теорије друге демографске транзиције “од породице ка плурализму форми” у Србији се у најкраћем може свести на помак “од породице са децом ка самохраној мајци са децом”. “Док је на Западу, прво општеусвојена пракса кохабитација (пре и после брака), односно плуралитет животних стилова, па се потом проширило и ванбрачно родитељство, дотле је земље централне и источне Европе, као и Србију, почев од распада социјализма, захватио тренд скока рађања изван брака, у условима готово одсутне постмодерне диверзификације типова домаћинства (младих), а посебно кохабитација. Очито је да на истоку Европе кохабитације наилазе на исте препреке као и брачне уније, осамостаљење младих је структурно отежано, а пораст ванбрачног фертилитета још увек није довољно растумачен, осим што се претпоставља да је реч о суживоту мајки и детета (деце) које немају партнера, или пак не живе са њим из неког разлога. Мајке деце рођене ван брака, можда, живе саме, али вероватније са родитељима и другим сродницима, у оквиру проширених и сложених домаћинства, каквих је у Србији скоро једна трећина, посебно у градовима.” (Бобић, М., Вукелић, Ј., 2011). Суштински разлог који потврђује ову тврдњу јесте чињеница да се још увек у највећој мери брак бира као социјално најпожељнији облик партнерске заједнице и легитимни оквир хумане репродукције, а мање као одраз личних ставова и жеља¹². Самим тим се сужава оквир који може дати основу за плурализмом породичних форми. Чак је и самачки живот у највећој мери ствар наметнутих околности и ограничења, а не ствар личног избора и препознавања као пожељног модела живљења.

Четврти помак према Теорији друге демографске транзиције “од краља детета са родитељима ка краљевском пару са дететом”, такође захтева додатно објашњење када се ради о Србији. Неоспорно је да се Србија суочава са дугорочним и дубоким падом фертилитета, али се он не може у потпуности ни приписати ни описати овом тврдњом. Постоји неколико разлога због којих ова тврдња није у потпуности применљива у објашње-

¹² Кохабитације су, према резултатима досадашњих истраживања у нашој средини, релативно ретко заступљене, односно имају значење претежно предбрачних аранжмана (Бобић, 2003, 2004, 2006, Бабовић, 2010). У друштвима централне и источне Европе, услед деловања структурних баријера (низак стандард, висока незапосленост, сиромаштво, мањак станова, одсуство шире социјалне заштите, као и подршке запосленим мајкама, перзистирајућег патријархата, и сл.) више се ради о немогућности реализације циљева, тј. о нужности одлагања, па и одустајања од унија, а не толико о свесном бирању њиховог каснијег моделирања (као на Западу), где је становништво захваћено постматеријализмом (Бобић, М., Вукелић, Ј., 2011).

њу пада фертилитета у Србији. Прво, дете у Србији никад није било “краљ”, већ у великој мери одраз личног самопостигнућа родитеља, друго, са повећањем квалитета детета ова тврдња може попримити обрнут смер, треће, дете, односно, рађање се још увек налази високо на листи вредности код жена у Србији испред читавог низа различитих видова самоостваривања¹³ и четврто, оваква тврдња је у потпуној супротности са мотивима из којих се (у новије време) појединци остварују као родитељи.

Први разлог који оспорава ову тврдњу у суштини значи да је родитељство у Србији било, како ствар личне жеље, тако и ствар опште пожељног понашања, а не искључиве наклоности према деци. Самим тиме се мера и стартна позиција са које би, у оквиру ове тврдње, требало да почне друга демографска транзиција.

Други разлог који оспорава ову тврдњу је у директној вези са ставовима из Микроекономске теорије фертилитета, где се са повећањем животног стандарда смањује број, а повећава квалитет деце, што је неоспорно. Оно што се крије иза, на овакав начин формулисана тврдња (четврти помак према теорији ДДТ), је да дете престаје да буде у првом плану за своје родитеље, већ то бивају неке друге аспирације. Како је повећање квалитета деце у виду повећавања њихових шанси у животу кроз материјални, емотивни и временски ангажман родитеља, евидентно, не можемо рећи да је дете у другом плану. Чак, са повећањем квалитета детета, повећава се и цена родитељства, што је неоспорно, а противно је људској природи да појединац повећава своја улагања (у сваком смислу) у нешто што губи примат на његовој листи приоритета. Чини се да у Србији ова тврдња поприма у неку руку супротан смер, и могла би се формулисати као помак “од родитељства ка краљевском одгоју”, што много боље описује драматично повећање цене родитељства, која резултира драматичним падом фертилитета. Односно, транзициони пут који појединци у Србији прелазе променом става према родитељству, очигледно је нешто другачији од оног који претпоставља Ван Де Каа.

Трећи разлог који оспорава ову тврдњу лежи у резултатима истраживања новијег датума, који говоре да се на листи приоритета код жена у Србији родитељство и даље веома високо котира¹⁴.

И на крају, четврти разлог који оспорава ову тврдњу би се могао описати на начин да, како са економским напретком дете губи своју функ-

¹³ Према истраживању ИСИ Филозофског факултета у Београду у анкети спроведеној на националном репрезентативном узорку, показује се да су наше породице велики расадници традиционалистичке свести, што се највише испољава код прилично ригидног односа према родитељству. Више од половине испитаних заступа став да је жена једино испуњена кад постане мајка (56,7%).

¹⁴ Као у претходној фусноти (Бобић, М., Вукелић, Ј., 2011).

цију као фактор социјалне сигурности у старости, дете не учествује у раду и стицању материјалних средстава (домаћинство, као социјална ћелија, губи своју производну функцију) и како цена подизања деце расте, тако као једини мотив због кога се појединац одлучује на родитељство остаје емотивна сатисфакција. Ако је емотивна сатисфакција главни и преовлађујући мотив у одлучивању о родитељству, онда она не може у потпуности искључити алтруизам, већ се паралелна егзистенција алтруизма и индивидуализма, у појединцу који жели да се оствари као родитељ, решава компромисно, резултујући мањим бројем деце вишег квалитета. Можемо да закључимо да дете (родитељство) у Србији не губи свој примат, већ повећане аспирације родитеља за другим видовима самоостваривања, заједно са родитељством, могу бити задовољене једино мањим бројем деце вишег квалитета, где се општа друштвена аномија појављује као додатни фактор који онемогућује остваривање жељеног броја деце.

Закључак

На примеру пада фертилитета у Србији, и разматрања социјалних, психолошких и економских чинилаца који су определили специфичности даље транзиције фертилитета, покушали смо да помиримо два различита виђења која су најчешће представљена као конкурентска. У великој мери, ова два објашњења узрока недовољног рађања, економско и социолошко, допуњују једно друго, а у највећој мери се и прожимају. Тек у неколико ставова се могу узети као супротстављена, поготову се концепт повећања квалитета детета и концепт губитка примата родитељства као начина самопостигнућа појединаца, могу видети као супротстављени. Феномен недовољног рађања у Србији, посматрано и статички и динамички, у односу на обе ове теорије, поприма неке своје специфичности, баш из разлога специфичности окружења у коме су појединци остваривали своју репродукцију.

Специфичности ових чинилаца који су определили смер и интензитет транзиције фертилитета у Србији, покушали смо да представимо упоређујући их са претпоставкама обе ове теорије паралелно, колико год је то било могуће. У следећој табели дат је скраћени приказ чињеница и ставова, претходно разматраних у овом раду.

Без изузетка, свака од изнетих претпоставки ове две теорије, на примеру транзиције фертилитета у Србији, захтевала је додатно објашњење. Неке од претпоставки се на примеру Србије нису испољиле, а неке пак, на примеру Србије могу бити и одбачене. Међутим, генерални утисак је да је, уз одређене корекције, могуће спојити и надовезати претпоставке из обе теорије, чиме би било олакшано разумевање механизма који су утицали на пад фертилитета испод нивоа потребног за просту репродукцију.

Микроекономска теорија фертилитета	Теорија друге демографске транзиције	Специфичности пада фертилитета у Србији у светлу ове две теорије
Трошкови регулације фертилитета утичу на успоравање пада фертилитета	Помак од контроле рађања ка жељеном зачећу	Непостојање трошкова регулације фертилитета се наметнуло као беневит у смислу доношења одлуке о броју и времену рађања деце и деловало као акцелератор пада фертилитета у Србији. Помак од контроле рађања ка жељеном зачећу се у правом смислу још није десио.
Тражња за децом је уско грло фертилитета		Тражња за децом није уско грло фертилитета, већ је то веома висока цена детета. Цена детета се јавља као препрека за остварење тражње за децом.
		Велика тражња за децом није заснована на јаким преференцијама ка деци, већ на општем ставу о пожељности већег броја деце.
Опортуни трошак мајчиног времена директно позитивно корелира са ценом детета		Опортуни трошак у виду пропуштене зараде мајке, не мора имати негативан утицај на рађање.
Време проведено ван тржишта рада се користи за подизање квалитета живљења и одгој деце		За појединца је вредност времена усмереног на подизање квалитета живљења далеко већа од вредности пропуштене зараде.
		У Србији појединац своје слободно време посматра најпре као беневит, а много мање као пропуштену зараду.
Начин формирања цене детета		Продужено време живљења у родитељској породици и устаљен модел економске неактивности младих који се школују додатно повећавају цену детета у Србији.
Међугенерациски трансфери		У Србији међугенерациски трансфери теку једносмерно, у смеру од родитеља ка деци и то до краја њиховог живота, вршећи на тај начин јак негативан утицај на одлуку о броју и времену рађања деце.
Начин доношења одлуке о фертилитету унутар породице – Теорија игара		Како је из објективних разлога тражња за децом код жене најчешће нижа него код мушкарца, можемо да закључимо да рађање мањег броја деце претпоставља јаку преговарачку позицију жене у доношењу одлуке о потомству.
Битисање у оквиру домаћинства – преломна тачка	Од брака ка кохабитацији	Од брака ка разводу
		Појединац у Србији у одређеном тренутку свог живота ипак бира брак као свој пут, али све лакше одустаје од њега одлучујући се на развод

Петар Васић

	Од породице ка плурализму форми	Како се брак јавља као преовлађујући животни пут, то не постоји основа за плурализмом породичних форми. Од породице са децом ка самохраној мајци са децом.
	Од краља детета са родитељима ка краљевском пару са дететом	Од родитељства ка краљевском одгоју
		Дете у Србији никад није било “краљ”, већ само у фокусу личног самопостигнућа родитеља
		Код жена у Србији родитељство се и даље веома високо котира на листи животних приоритета.
		Паралелна егзистенција алтруизма и индивидуализма, у појединцу који жели да се оствари као родитељ, решава се компромисно, резултујући мањим бројем деце.

Како се у Србији, без обзира што неке од претпоставки из обе ове теорије (а које су представљене као предуслови дугорочног пада фертилитета) нису испуњене¹⁵, ипак десио, и дешава дугорочни пад фертилитета, то нас наводи на закључак да мора бити да постоје још неки чиниоци који су у Србији учинили да, не само да је феномен недовољног рађања почео веома рано, него је и веома интензиван. Како демографски догађаји представљају свакодневицу, и тичу се сваког појединца, то не би смели, у разматрању, бити истргнути из контекста и одвући нас у апстракцију. Једино ако у разматрању демографских догађаја, који чине живот, полазимо од појединца (малог човека, како је то популарно рећи), можемо задржати верност и реализам својих анализа. Управо је то и била намера у овом чланку, спустити тврдње из обе ове теорије на ниво свакодневице, која обликује демографске процесе, а поготову има утицаја на одлуке о фертилитету.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Becker, S. G. and Barro, J. R. (1986). *A Reformulation of the Economic Theory of Fertility*, NBER Working Paper Series No. 1793
- Bobić, M., Vukelić, J., (2011). *Deblokada “Druge Demografske Tranzicije”?* Sociologija, vol. LIII, ISI FF, Beograd
- Breznik, D. ed. (1980). *Fertility and family planning in Yugoslavia*, Institut of social sciences-Demographic research centre, Beograd

¹⁵ Бивше југословенске државе нису полигон испољавања ДДТ, а до сличног налаза дошли су и неки други истраживачи у региону (Кухар, М., 2009).

- Kuhar, M. (2009). *Da li su bivše jugoslovenske države države Druge Demografske Tranzicije*, u: Milić i Tomanović (prir.) *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*, Beograd: ISI FF i Čigoja Štampa
- Mijatović, B. (2000). *O mikroekonomskoj teoriji fertiliteta*, Stanovništvo 1-4, IDN-CDI, Beograd
- Rašević, M. (1993). *Ka razumevanju abortusa u Srbiji*, IDN-CDI, Beograd
- Rašević, M. (2008). *Da li je evidentiran broj abortusa u Srbiji realan*, Stanovništvo, br 2, IDN-CDI, Beograd
- Rašević, M., Sedlecky, K., Topić, V. (2011). "Family planning in Serbia – The perspective of female students from the University of Belgrade", *The European Journal of Contraception & Reproductive Health Care*, pp. 468-478, Volume 16, Issue 6, December 2011.
- Slantchev, B., Zagare, F.C. (2010). *Game Theory and Other Modeling Approaches*, International Studies Quarterly, Denmark R. A. (ed.) Vol. IV, page 2591-2610. - Chichester: Wiley-Blackwell
- Van De Kaa DJ. (1988). *The second demographic transition revisited: Theories and expectations*, Universiteit van Amsterdam, Werkstukken
- Vasić, P. (2010). *Uticaj izabranih demografskih obeležja na strukturu potrošnje domaćinstava u Srbiji*. Beograd: Ekonomski fakultet, magistarski rad,
www.rzs.gov.rs
www.deutsche-welle.de
www.glas-javnosti.rs

Petar Vasić

IN WHAT EXTENT SOCIAL AND ECONOMIC THEORIES CAN EXPLAIN LONG-TERM DECREASE OF FERTILITY IN SERBIA?

Summary

For a long time description of relevant events and structures in demography is not enough. Applicable profession must give answers about causes and consequences, that is, it must have firm theoretical background to stand on. That is the essence of authors aiming to give some critics to condition of demographic theory on fertility. Many population theories are formulated by other profession scholars, and was given long time ago. Only continuous questioning and reformulating of these theories can provide to remain applicable. Population theories formulated by other profession scholars, have some lacks, which are from narrow perspective given by the profession itself. Approach for formulating population theories have to be multidisciplinary.

Serbia as cultural, economical and geographical unit has numerous characteristics differing it from the rest of European cultural entirety. Because of that, reformulating existing theories of fertility is necessary. Differences of demographic, sociological and historical development are significant, so it is necessary to adapt assumptions of both approaches to get along with explaining causes of continuous fertility decrease in Serbia.

This article will present some assumptions of Microeconomic theory of fertility and Second demographic transition theory. Regarding the first mentioned theory, there are

some assumptions on influence of some variables on fertility presented. These variables are: birth control costs, demand for children, mothers time opportunity cost, price of the child, intergenerational transfers, decision making on fertility, and being in or out of household. All of these assumptions on influence of mentioned variables on fertility are considered on Serbia, experiencing below replacement fertility. Regarding second mentioned theory, four shifts by van de Kaa are considered: from birth control to desired pregnancy, from the golden age of marriage to the dawn of cohabitation, from family to pluralism of forms, and from king child with parents to royal couple with a child; also considered on Serbia, regarding differences of its experiencing below replacement fertility.

Assumptions of Microeconomic theory of fertility are reformulated in the next way, regarding differences of demographic development in Serbia: absence of birth control costs accelerated fertility decrease; demand for children is not an obstacle for fertility; mothers time opportunity cost (missing income) may not influence on price of parenthood; real price of the child is high, and insufficient economic activity of children, and extended being in parental household, are increasing that price; intergenerational transfers in most extent are from parents to children during the whole life time, even when children leave parental household; economical principles of rationality and maximization of utility are not superior to alternative methodological approaches, and do not explain great part of reproductive behavior; being inside or out of household, and way of decision making about fertility can not always be explained by cost-benefit calculation.

Considering assumptions of the Second demographic transition theory, we argued and reformulated them in the next way: shift from the birth control to desired pregnancy never happened for real; individual in some moment of his life still chooses marriage as a life path, but easily gives up from it, and chooses divorce; cohabitations in most part are transitional solution in that way to marriage, additionally confirming universality of living inside of partnership; as the marriage still is overwhelming life path, there is no background for family form pluralism; parenthood is still high positioned among the women in Serbia; parallel existing of individualism and altruism in an individual wanting to accomplish as a parent is solved compromisly with smaller number of children, shortly, parenthood in order of child quality becomes an imperative.